

הרב יעקב זיסברג

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל*

מבוא

- א. חירות ועצמאות
- ב. מצות ישיבת ארץ ישראל וירושתה
 1. שיטת הרמב"ם
 2. שיטת הרמב"ן
- ג. ירושה וישיבה כאדם העושה בתוך שלו
- ד. ישיבת ארץ ישראל בשלטון ישראל
- ה. ריבונות עם תקומת מדינת ישראל
- ו. מצות ישיבת ארץ ישראל ביהודה ושומרון וחבל עזה
- ז. מגורי יהודים בארץ ישראל תחת שלטון זר
 1. היש מקום לנוכחות יהודית באיזור שנמסר לגויים?
 2. דינם של איזורים שבהם השליטה הישראלית מוגבלת

מבוא

מצות יישוב ארץ ישראל בשלמותה היא היות עם ישראל ריבון כמדינה בכל גבולות ארץ ישראל כמבואר ברמב"ן (השמטות מ"ע ד). התוכנית לעקור את תושבי גוש קטיף ממקומם, ולהביא לידי כך שמדינת ישראל תתנתק באופן חד צדדי מריבונותה מחבל ארץ זה, היא ביטול מצוות יישוב ארץ ישראל במקומות הללו. מאמרנו זה יעסוק בבירור חובת ריבונות עם ישראל בארץ ישראל, ובתוכו גם על חבל קטיף, ועל המשמעויות ההלכתיות של ויתור והסתלקות מהריבונות על מקום זה. אנו תפילה שתוכנית העקירה לא תצא אל הפועל,

* מאמר זה פורסם לראשונה תחת השם: "עצמאות ישראל בארצו מצוה או עצה"? טללי אורות, י (תשס"ב), עמ' 175-181, ומפורסם כאן עם שינויים והוספות. המאמר גם הותאם לנושא הספר- ההתיישבות היהודית בחבל עזה וגוש קטיף. מאמר זה הוא פרק מתוך ספר מקיף שהמחבר עומד להוציא על מצוות ישיבת ארץ ישראל.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

ולא רק זאת אלא שיישובי גוש קטיף יגדלו ויתרחבו, ועם ישראל ומדינתו יכו שורשים חזקים יותר במקום זה.

א. חירות ועצמאות

החירות היא ערך יסודי לאדם כפרט. העבדות היא פגיעה במהות האדם. כאשר אדם נמצא ברשות עצמו הוא מכיר את ערכו ואת תפקידו. לכן תנאי ראשון לקיום תרי"ג מצוות הוא להיות בן חורין ולכן המצוות הראשונות שנאמרות לאחר מתן תורה הן מצוות עבד עברי ואמה עבריה.¹

כך גם אצל בעלי החיים. היונה חוזרת אל התיבה עם עלה זית בפיה (בראשית ח, א). יונים אינן אוכלות עלי זית. את משמעות עלה הזית המר שבפי היונה ביארו חז"ל: "יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה, ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם" (עירובין יח ע"ב). היונה העדיפה עצמאות וחירות למרות הידיעה כי תחיה בדוחק, על כלוב של זהב ונוחות בתיבה. "מכאן שעלה הזית מסמל עצמאות וחירות, והסתפקות במועט".²

כך גם ביחס לאומה — יציאת ישראל מעבדות לחירות קדמה למתן תורה, כי אי אפשר לקבל תורה כשהאומה משועבדת לאחרים. הקב"ה הדגיש זאת בדיבר הראשון (שמות כ, ב): "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים".

סדר הרגלים הוא: פסח, שבועות וסוכות. הגדרתו של חג הפסח בתפילה היא "זמן חרותנו", ושל חג השבועות — "זמן מתן תורתנו". חג הפסח קדם לשבועות, כי בלי חירות — אי אפשר לקבל תורה.

בתקופת בית שני, התפלל הכהן הגדול ביום הכיפורים תפילה קצרה. בקשתו האחרונה היתה על המשך השלטון — "ולא יעדי עבד שלטון (ולא יסור עושה השלטון, כלומר המלכות) מדבית יהודה" (וימא נג ע"ב).

1. שיחות הרב צבי יהודה קוק - ספר שמות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 232, 248. ראה עוד: ראב"ע (שמות כ, ב), העמק דבר (שמות כ, ב).
2. נמצא שיונה ועלה זית בפיה אינם סמל השלום כמקובל בטעות, אלא סמל החירות (הרב שמשון רפאל הירש, בפירושו לתורה, ירושלים תשל"ז, ספר בראשית, עמ' צט).

הרב יעקב זיסברג

הדגשת ערך העצמאות נמצאת גם בדברי שמואל: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד" (סנהדרין צט ע"א).

הסיבה שהחירות והעצמאות הן ערך היא, מפני שהיחיד, ובמיוחד האומה, אינם יכולים לגלות את עצמיותם ואת סגולותיהם הטבעיות, כשהם משועבדים לאחרים. המהר"ל ניסח זאת כך: "אין לאחד מציאות כאשר הוא תחת יד אחר" (נצח ישראל פרק ל).

הדברים אמורים על אומות העולם, ועל אחת כמה וכמה נכון הדבר ביחס לישראל, שיש להם יחוד עצמי. גילוי מהותה של האומה הישראלית הוא דווקא כשהיא בארצה וברשותה: "אבל עתה, שהם אינם בארצם והם תחת רשות אחרים... הוא שלא כסדר העולם" (מהר"ל, שם, פרק כד). חירותו ועצמאותו של עם ישראל איננו מתבטא רק בכך שאיננו נתונים תחת ריבונות אחרת, אלא שאנחנו הם אלה שריבוניים בארצנו שלנו וחיים בה כאומה. יש קשר ישיר בין עצמאות ישראל לבין מצות יישוב הארץ, ועצמאות ישראל מביאה לכך שמצוות, הלכות ותקנות שלא נהגו בגלות או בזמן שישראל היו משועבדים בארץ ישראל, כן נוהגות בימינו כשארץ ישראל בריבונות ישראל, חלקן מדאורייתא וחלקן מדרבנן.³

ב. מצוות ישיבת ארץ ישראל וירושתה

בחז"ל נמצא שני מונחים ביחס לישיבה של ארץ ישראל – "ישיבת ארץ ישראל" ו"יישוב ארץ ישראל". המונח "ישיבת ארץ ישראל" מתייחס לחובת האדם לשבת בארץ, "חובת גברא", וכלשון הרמב"ן "מתחייב בה כל אחד ממנו" (ספר המצוות, מ"ע ד). זו מצוה שהיא חובת הגוף, ואי אפשר לקיימה על ידי אחר, והמונח "יישוב ארץ ישראל" מתייחס לארץ עצמה, לצורך שלנו לפתח את הארץ ולגרום לישיבה, כגון על ידי קניית קרקעות, בניית בתים ונטיעת

3. בנושא זה דנו מספר מחברים: הרב מ"צ נריה, "עצמאות ישראל בהלכה", כנס לתושבע"פ, יא (תשכ"ט), עמ' קב-קטז; הנ"ל, צניף מלוכה, כפר הרא"ה תשנ"ב, עמ' 15-27; הרב זלמן קורן, "ממלכתיות ישראלית - משמעויות הלכתיות", ממלכת כהנים וגוי קדוש, ירושלים תשמ"ט, עמ' 181-249; הרב איתמר ורהפטיג, "הקמת המדינה כמצוה", תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 421-432.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

אילנות. חלק זה של המצוה עשוי להתקיים גם על ידי אדם שאינו בארץ, כגון יהודי הדר בחו"ל ותורם כספים לפרוייקטים שונים בארץ, או שהוא מקים מפעל כלכלי ומנהל אותו מחו"ל.

להלן נראה שמצוה זו הכוללת בתוכה – כיבוש ארץ ישראל, ישיבת ארץ ישראל ויישוב ארץ ישראל, קיומה השלם הוא רק בריבונות ישראל.

1. שיטת הרמב"ם

בביאור דברי הרמב"ם במצות ישיבת ארץ ישראל מצאנו שלש שיטות עקרוניות: א) היא מצוה דרבנן.⁴ ב) היא מצוה דאורייתא.⁵ ג) בימינו אינה מצוה לא מהתורה ולא מדרבנן.⁶

הרב יצחק דיליאון, מגילת אסתר (מ"ע ד), הסביר שלדעת הרמב"ם אין בזמן הזה מצוה כלל בישיבת ארץ ישראל, מפני שמצוה זו נהגה: "כל זמן שלא גלו מארצם, אבל לאחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת". לדעתו, מצות הכיבוש נהגה, "כאשר לא נהיה משועבדים לאומות", ומצות הישיבה – "בזמן שבית המקדש היה קיים".

הרב מאיר דן פלצקי (כלי חמדה, במדבר, פרשת מסעי, סעיף א) הרחיב והסביר את דבריו. הוא הבין בדברי המגילת אסתר, שהתנאי למצות **כיבוש** הוא שלטון וריבונות של ישראל על הארץ: "[מצות ישיבת ארץ ישראל נוהגת כ] **שלא היו ישראל משועבדין לאומות העולם, והיתה ארץ ישראל לגמרי ברשותן של ישראל**". לכן, בבית שני, כשהיו ישראל "ברשות כורש והיו נכנעים תחתיו", לא נהגה מצות הכיבוש, כי "לא היה [זה] בגדר ירושת הארץ הגמור". לעומת זאת, התנאי למצות **הישיבה** הוא ש"בית המקדש קיים", ולכן גם בבית שני נהגה מצוה זו. "אף על פי שאין זה יישוב הארץ הגמור (שהיו משועבדים לאומות העולם)... מכל מקום קדושת בית המקדש השפיעה קדושה על כל ארץ ישראל,

4. שו"ת הרשב"ש סימנים א-ב; פאת השולחן, הלכות ארץ ישראל סימן א ס"ק יד ועוד.

5. שו"ת אבני נזר, יו"ד סימן תנד סעיף ו; הרב שאול ישראלי, ארץ חמדה, ספר א, סימן ה, ט עמ' לג-לד ועוד.

6. מגילת אסתר השמטות לספר המצוות מ"ע ד.

הרב יעקב זיסברג

והיתה מצוה בשיבתה".

נראה לענ"ד, שאין הכוונה רק להשפעת קדושה רוחנית מבית המקדש, אלא בית המקדש מבטא עצמאות ברמה מסויימת, שכן הוא מהווה גורם מאחד בעם ישראל. בזכותו ישנה אוטונומיה רוחנית וקיומו מראה על הכרה מצד האומות בזכויותיהם הרוחניות של ישראל כעם.

האדמו"ר ר' צדוק הכהן מלובלין מסביר את הרמב"ם כמו המגילת אסתר. לדעתו, כיוון שהמקור למצות ישיבת ארץ ישראל הוא בפסוק (דברים יא, לא) "וירשתם אותה וישבתם בה", הרי שמצות הישיבה מתקיימת דווקא לאחר ירושת הארץ — כי "אין נקרא ישוב אלא בישיבה בשלווה, והיינו שהם (ישראל) **אדוני הארץ**... בשלווה **ובממשלה**, שזה נקרא ישיבה".⁷ במקום אחר הוא קובע שלאחר חורבן הבית, מעמדם של היהודים שנשארו בארץ ישראל הוא כמו של היהודים היושבים בחוץ לארץ, מאחר שגם בארץ היו הם משועבדים למלכי העמים, לכן "אין זה נקרא ישוב... רק גירות בעלמא, ולא מקיימים וישבתם".⁸ המסקנה העולה מן ההסברים הללו היא, שבימינו כשהשלטון והריבונות בארץ הם ביד ישראל, גם הרמב"ם לפי הסבר המגילת אסתר מודה שמצות ישיבת ארץ ישראל חיובה מדאוריתא.

2. שיטת הרמב"ן

הגר"ש קלוגר טען שסברה זו עומדת בבסיס שיטת הרמב"ן. לדעתו, גם הרמב"ן סבור שמצות ישיבת ארץ ישראל אינה נוהגת אלא רק "בעת שישראל שרוין על אדמתו, שכך נאמר: 'וירשתם אותה וישבתם בה'". משום כך

7. אגרת הקודש, פוקד עקרים, בני ברק תשל"ג, עמ' 56.

8. דברי סופרים, בני ברק תשל"ג, אות יד עמ' 12. בספר ישראל קדושים, עמ' 35, כתב: "קוממיות - בקומה זקופה. לא כאלו הנוסעים היום לארץ הקודש, להיות שם בשפלות ובגלות בין העמים המושלים שם, דאין זה חזרה לארצנו ולקדושתנו בפועל". מעין זה כתב גם הרב יצחק רוזנטל, כרם ציון השלם, אוצר התרומות, ירושלים תשכ"ח, עמ' 4-5.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

לדעתו — "בזמן הזה (=בזמנו, בהיעדר שלטון וריבונות) ליתא להאי מצוה כלל... ואין הבעל יכול לכוף את אשתו".⁹

כך הבין גם הגאון רבי יהושע מקוטנא, (שו"ת ישועות מלכו, יו"ד סימן סה), שמצות ישיבת הארץ מתקיימת רק במצב של שלטון וריבונות. הוא סבור שיחיד שעולה ומתיישב, מקיים רק הכשר מצוה. להלן דבריו:

גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצות עשה, מכל מקום בעיקר המצוה אינו אלא **הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו**, לכבוש ארץ ישראל שתהיה תחת ירושתינו, **לא על ביאה ריקנית של עתה**. וכבר המשילו האחרונים למצות עשה של אכילת מצה, כי עיקר המצוה היא האכילה, ולקיחת החיטים לשם מצוה והלישה והאפיה אינם גמר מצוה. ומכל מקום בודאי מצוה גדולה היא... כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה.¹⁰

מסקנתו בדברי הרמב"ן היא — יחידים העולים ומתיישבים בארץ ישראל אינם מקיימים את עיקר המצוה אלא רק הכשר מצוה (פעולת הכנה לקיום המצוה), שאף היא מצוה גדולה ("כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה") מפני

9. שו"ת האלף לך שלמה, אהע"ז סימן קו, עמ' 67. הרקע לתשובת הגר"ש קלוגר נמצא במכתבו של הרש"ר הירש משנת תרמ"ב, בתוך הספר "הרש"ר הירש, משנתו ושיטתו", ניו יורק תשמ"ט, עמ' 286. זו לשונו: "הרב קלוגר בברודי פנה אלי בענין 71 משפחות, יראים ושלמים, אשר אינם מוכנים בשום מחיר להגר לאמריקה, אלא מחכים לאפשרות לעלות לארץ ישראל, לקבל שם אדמה, ולהתפרנס מחקלאות בזיעת אפם ויגיע כפיהם. לשם כך נחוצים כספים רבים. שלחתי לו מכאן (מגרמניה) סכומים לפי יכולתי".

10. ראוי לציין שהדברים נאמרו בשנת תרנ"א, כשההתיישבות בארץ ישראל היתה בראשית דרכה. תשובה זו נכתבה לר' חיים ישראל מקוצק (ת"ר - תרס"ב), שהיה בנו של ר' דוד ונכדו של האדמו"ר ר' מנחם מנדל מקוצק. בהחשיבו את תנועת ישיבת ציון שקמה, מפני שראה בה הערה והשגחה מן השמים, חיבר בשנת תרמ"ו קונטרס בשם "שלום ירושלים" - "מענייני חובת ומצות ישיבת ארצנו הקדושה בזמן הזה". את הקונטרס לא מסר לדפוס אלא שלח לגדולי הדור לשמוע את חוות דעתם. כך זכה לתשובתו של ר' יהושע מקוטנא (לעיל), וכן לתשובותיהם של בעל אבני נזר (שו"ת, יו"ד סימן תנה), שפת אמת (נדפס בספר תולדות אדם, לודז' תרפ"ג). הקונטרס שלום ירושלים נמסר לדפוס רק בשנת תרפ"ה על ידי האדמו"ר מסוקולוב, בן המחבר, ושוב נדפס מחדש בירושלים תשמ"ו, בתוספת מבוא והתשובות אל המחבר.

הרב יעקב זיסברג

שהם מכינים את הדרך לשלטון העם בכללו על הארץ (או שמצוה חלקית אף היא בגדר מצוה), והכשר מצוה כמצוה.¹¹

ג. ירושה וישיבה כאדם העושה בתוך שלו

למה התכוון רבי יהושע מקוטנא כשתלה את קיום המצוה באפשרותנו לעשות בארצנו כ"אדם העושה בתוך שלו"?

הרב יעקב אריאל הסביר שכוונתו למצב שהיה בימיו — "בימי השלטון התורכי, בתנאי השפלה והגבלות חמורות של בנייה וקנייה, שהביאה נחשבה ל'ביאה ריקנית' ואין להסיק מדבריו מסקנות לסיטואציות אחרות".¹²

ואכן, דבריו של הישועות מלכו משתקפים היטב במציאות ההיסטורית של תקופתו. תאריך התשובה הוא משנת תרנ"א (1891). באותו זמן שלטו התורכים בארץ. מהמידע ההיסטורי הידוע לנו עולה, שמדיניות הממשלה התורכית ביחס לעלייה ולהתיישבות היהודית בארץ ישראל, בשנים תר"מ-תרע"ז (1880-1917) היתה מדיניות של התנגדות מוחלטת.¹³ לדוגמא, בט' אייר תרמ"ב (1882) הודיע הקונסול התורכי באודסה, כי אסור ליהודים מרוסיה, סרביה ורומניה לעלות ולהשתקע בארץ ישראל, אך מותר להם להגר לשאר חלקי הממלכה בתנאי שיקבלו אזרחות עותומנית וימלאו אחרי חוקי הממלכה. מאוחר יותר ניתנה הוראה שלא לתת לעולים מרוסיה ומרומניה לרדת בחופי בירות, חיפה ויפו. אחר כך התחילה מגמה של איסור כללי על כניסת יהודים לארץ. מושל ירושלים נצטווה לגרש את כל היהודים שהגיעו בחודשים האחרונים על מנת להשתקע, ולהתיר רק לעולים מטעמי דת או מסחר שהייה קצרה בארץ. בשנת

11. הרב אברהם פיעטראקאווסקי (פסקי תשובה, ח"א, סימן רמח עמ' לח הערה 1) חלק עליו, וטען שכוונת הרמב"ן במצות הישיבה היא, "שכאשר הארץ תהיה בידינו לא נעזבנה לשממה, אלא עלינו לעשות פעולות שיגרמו ישיבה בכל אופן שהיה. הן על ידי היותנו שם על אדמתנו הן על ידי חרישה וזריעה בנין ונטיעה ומשא ומתן".

12. הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק א, עמ' 77.

13. מתוך: י' קלוזנר, בהתעורר עם, ירושלים תשכ"ב, עמ' 198-352; מ' אליאב, ארץ ישראל וישובה במאה ה'ט, ירושלים תשל"ח, עמ' 259-266; י' פרידמן, "משטר הקאפוטלאציות ויחסה של תורכיה לעליה ולהתיישבות" 1856-1897, קתדרה, 28 (תשמ"ג), עמ' 47-62.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

תרמ"ד (אפריל 1884), פורסמה הוראה שלפיה הותרה הכניסה לארץ רק לעולי רגל לתקופה של שלשים יום בלבד. העלייה הופסקה כמעט לחלוטין, ובארץ התרחשו מחזות של מעצרים וגירושים. בעקבות לחץ בינלאומי הסכימה ממשלת תורכיה בתרמ"ח (דצמבר 1887) להאריך את השהות המותרת בארץ לשלושה חדשים. בתרמ"ח (1888) הבהירה הממשלה התורכית כי כוונת האיסור למנוע עליה המונית והיא לא תחול על בודדים. בשנת תרנ"א (1891) נתחדש האיסור על עליית יהודי רוסיה בכל חומרתו. השהות המותרת בארץ הוגבלה שוב לשלושה חדשים ומאות יהודים בעלי נתינות רוסית ששהו או חיו בארץ גורשו. אנשים שהגיעו באניות לא הורשו להיכנס.

בנוסף, הממשל התורכי לא הסתפק באיסור העלייה, אלא התנגד בתוקף למכירת קרקעות ליהודים בארץ ישראל. מקושטא נשלחו הוראות מיוחדות, שמטרתן הייתה להכביד ולמנוע רכישת קרקעות על ידי יהודים, במיוחד מיוצאי רוסיה ורומניה. ראוף פחה, הפחה שהיה אז בארץ ישראל, סירב למכור אדמות כפריות (מירי), וסירב לאשר חוזי מכירה ולהתיר הקמת בנייני מגורים על אדמות שלפי החוק היו טעונות הסכמת ממשלה. המושבות הראשונות — פתח תקווה, ראש פינה, זכרון יעקב, גדרה, יסוד המעלה ועוד, נאלצו לנהל מאבקים קשים על קבלת רשיון להקמת בתים או על מניעת הריסתם. משפטים אין קץ התנהלו על הבנייה הבלתי חוקית. בשנת תרמ"ד הוצאה פקודה להפסיק לגמרי את בניית הבתים. בהשראת השלטון התורכי, התנפלו הפלאחים מידי פעם על שכניהם היהודים וגרמו לנזקים בשדות ובבתים.

נראה ש"לביאה ריקנית" כזו התכוון הישועות מלכו, שכתב כאמור, את תשובתו בתרנ"א (1891). המצב בו יהודי נתון לחסדי שרים ופקידים, המצב בו הבית בו הוא גר והאדמה אותה הוא מעבד אינם שלו כביכול, שכן בהבל פיו של פקיד מושחת מנשלים אותו מביתו ומאדמתו, לוקחים ממנו את כל רכושו ומגלים אותו לחו"ל, מצב שבו יהודי עמל בשדהו ופקידים וחיילים יורדים לשדה ובוזזים חלק מהיבול — זהו מצב של "ביאה ריקנית". ומעשים אלו היו מעשים שבכל יום באותה התקופה. נראה שהמילים "כאדם העושה בתוך שלו..."

הרב יעקב זיסברג

לא על ביאה ריקנית של עתה" מתארים מצב ומציאות — שביאתו של יהודי ארצה הייתה "ביאה ריקנית", שאחריה לא באה ישיבה של קבע. בתנאים אלו, העלייה לארץ ישראל אינה מחויבת מטעם מצות יישוב הארץ, והיא רק "הכשר מצוה".¹⁴

ד. ישיבת ארץ ישראל בשלטון ישראל

כיוון שעיקרה של המצוה היא עצמאות ישראל בארץ, שיכולה להתקיים רק על ידי הציבור כולו, חידש הרב יהודה ליב פרלמן, "הגדול ממינסק", שמצוה זו מוטלת על הציבור בלבד, מפני שמשונה מצוה זו מכל המצוות:

שכל המצוות חיובם אישי... והמצוה הזו של ישיבת ארץ ישראל חיובה כללי ומוגדר. רצוני לומר, החיוב הוא על כלל האומה.¹⁵

אולם קשה לקבל פירושים אלו (של הר"ש קלוגר, הרב יהושע מקוטנא והגדול ממינסק) בדברי הרמב"ן, ולתלות את קיומה של מצות ישיבת ארץ

14. דוגמא מקבילה לביטוי "ביאה ריקנית" נמצא בשו"ת מטה יוסף, שמחברו היה אב"ד במצרים (הרב יוסף נזיר, סימן ט עמ' יד ד"ה ועוד יש), שהסביר את שיטת מהר"ם מרוטנבורג הסובר שבזמן הזה רק האיש כופה את האשה ואין האשה כופה את האיש, כיוון שאיש עשוי לקנות קרקע ויזרע בה ויקיים כמה מצוות התלויות בארץ, אבל האשה אינה יכולה לכפות את בעלה, שהרי אם אינו רוצה לעלות בודאי לא יקנה קרקע, נמצא שהליכתו לשם היא **ביאה ריקנית**, ולכן אינה יכולה לכופו. למדנו מדבריו ש"ביאה ריקנית" משמעותה ישיבה בארץ שאין בה תכלית, בנידון דבריו, ללא קיום מצוות התלויות בארץ.

15. הרב יהודה ליב פרלמן, מחבר פירוש "אור גדול" על המשניות ושו"ת "אור גדול". דבריו נדפסו בסיני ח"ו (ת"ש), עמ' ריג-ריד ובספרו של הרב י' שצפינסאקי, ארץ ישראל בספרות התשובות, ח"ג עמ' ס. הוא הסביר שהסיבה ש"ניטל כוח המצוה וחיובה מהיחידים והוטלה על כלל האומה" היא, כדי שלא כולם יעלו ללא חוק וסדר מהגולה לארץ ישראל, כי אז תתרבה בארץ העזובה והעניות, וכדי שלא לעורר את זעמם של אומות העולם, שלפיכך הושבעו ישראל שלא יעלו בחומה (כתובות קיא ע"א). לכן רק האומה בכללה רשאית להחליט כיצד ועל ידי מי ומתי תישוב הארץ, וללא החלטה ציבורית כזאת אין הפרט מחויב במצוה. ועיין במה שדן בדבריו הרב יעקב אריאל, באהלה של תורה, ח"א סימן ד, עמ' 77.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

ישראל אך ורק במצב שהשלטון והריבונות הם בידי ישראל, שהרי הרמב"ן (מ"ע ד) כתב: "מתחייב בה (במצות הישיבה) כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות". מפורש שבמצוה זו חייב כל יחיד גם בזמן הגלות!¹⁶ ועוד, שהרי את הפסוק "וירשתם אותה וישבתם בה" (דברים יב, כט) דרשו חז"ל בספרי (פיסקה פ) – "ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה", והם אמרו זאת אף בתקופת גלות וחורבן, שהרי בזמנם היתה הארץ תחת שלטונם של נכרים.¹⁷

עם זאת בדברי הרמב"ן מדויקים הדברים, שעיקרה של המצוה הוא בעצמאות וריבונות יושבי הארץ, שהרי לשונו היא: "ולא נעזבנה (את הארץ) ביד זולתנו... מן האומות". הגרצ"ה קוק¹⁸ דייק מדבריו, שלא נאמר שלא נעזבנה ביד נוכרים גרידא (כשהכוונה לאנשים פרטיים), אלא "ביד זולתנו מן האומות". זאת מכיוון שהמצוה בעיקרה מוטלת על האומה – להקים שלטון ממלכתי בארץ, ומתוך המצוה הכללית המוטלת על האומה ישנה מצוה פרטית על כל יחיד.

ואכן יש להוכיח כשיטה זו, שהרי לפי הרמב"ן מצות ישיבת ארץ ישראל נמנית כמצוה אחת יחד עם מצות כיבוש הארץ, וכיבוש הוא מעשה מלחמה שמתקיים רק על ידי הציבור, מפני שאין היחיד עושה מלחמה.

16. ספר ויואל משה, מאמר ישיבת ארץ ישראל, סעיף סד עמ' רסב.

17. זו היתה גם הבנתו של האדמו"ר ר' יעקב פרידמן מסדיגורא בספר אהלי יעקב (תל אביב תש"ח, ויקרא קדושים עמ' רסא). הוא הביא את דברי אור החיים על הפסוק "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא יט, כג), שפירש: "ג' מצוות נאמרו כאן: א. ביאת הארץ, על דרך אמרם ז"ל 'הכל מעלין לארץ ישראל' (כתובות קי ע"ב)... והקשה: 'למה התכוון אור החיים כשהוסיף 'על דרך אמרם ז"ל הכל מעלין לארץ ישראל', אם להביא ראיה שיישוב ארץ ישראל מצוה, היה לו להביא מן התורה!" (עיין רמב"ן במדבר לג, נג). לדעתו התכוון אור החיים להכריע כרמב"ן, הסובר שהיא מצוה עשה לדורות, שלא כרמב"ן הסובר שבזמן הגלות היא רק מדרבנן. וכדי שלא יטעה הקורא שכוונת אור החיים ברמב"ן היא רק בזמן חירותם של ישראל הוסיף "על דרך אמרם ז"ל הכל מעלין לארץ ישראל", וכוונתו למצוה מן התורה לדורות.

18. שיחות הרצ"ה קוק, יום העצמאות - כ"ח אייר, עמ' 61; לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, ח"ב עמ' קנח-קנט.

הרב יעקב זיסברג

מכל מקום, גם לפי הסבר זה, המצוה הפרטית לעלות ולהתיישב בארץ קיימת גם כשהאומה אינה מקיימת, או אינה יכולה לקיים, את מצות ישיבת ארץ ישראל בצורה ממלכתית של שלטון וריבונות – כמו בזמן הגלות (וכפי שהוכח לעיל).

סיוע לדברים נמצא בפירוש הרמב"ן לתורה (במדבר לג, נג). הרמב"ן מנסח את דבריו בלשון רבים: "יצווה אותם שישבו בארץ ויירשו אותה, כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה'". ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער... יעברו על מצות עשה ה'". נראה שבא ללמדנו שקיום המצוה בשלמותה מוטלת על האומה, ועיקר המצוה הוא השלטון הממלכתי. אמנם מיד בהמשך דבריו מביא הרמב"ן את ההלכות הפרטיות שאמרו חז"ל (כתובות קי ע"ב) שהאיש כופה את אשתו לעלות עימו לארץ ישראל וכן להיפך. הלכות אלו נוסחו על ידו בלשון יחיד, נראה שרצה ללמדנו, שמתוך המצוה הכללית קיימת גם המצוה הפרטית המוטלת על כל יחיד ויחיד.¹⁹

בדברי הרמב"ן (מ"ע ד) נמצאת ראייה נוספת שהמצוה היא בשלטון וריבונות. הרמב"ן דוחה את האפשרות שמצות הכיבוש אינה כיבוש ארץ ישראל אלא המלחמה כנגד שבעת העממים שהם שורש עבודה זרה. זו לשונו: "ואל תשתבש ותאמר, כי המצוה במלחמת ז' עממין שנצטוו לאבדם, שנאמר 'החרם תחרימם' (דברים כ, יז), אין הדבר כן, שאנו נצטוינו להרוג האומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו נשלים [עימהם] ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות". כלומר, מדגיש הרמב"ן שלא די בהשלמת הגויים עמנו ולא די שיקבלו עליהם שבע מצוות בני נח, מס ועבדות, אלא חייבים אנו שאת "הארץ לא נניח אותה בידם". כלומר, עלינו להגיע לשלטון בערי הארץ. לכאורה קשה, הלוא גרים שם גויים, ומה זה

19. זו אינה ראייה מוחלטת, מפני שהתורה מנסחת מצוה זו בלשון רבים בפסוקים אלה: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם וכו'". לעומת זאת בגמ' בכתובות (קי ע"ב) לשון התוספתא (כתובות יב, ה) היא בלשון יחיד: "הוא אומר לעלות והיא אומרת שלא לעלות – כופין אותה לעלות ואם לאו תצא בלא כתובה וכו'". הרמב"ן נקט את לשון המקורות.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

משנה שהשלימו איתנו? אלא מכאן מוכח שכשהשלטון והריבונות על הערים הוא ביד ישראל מקיימים אנו את מצות ירושת הארץ.

לסיכום: לרמב"ן מצות הכיבוש והישיבה מתקיימת בשלמותה רק בשלטונם וריבונותם של ישראל על ארץ ישראל, ומכוח מצוה כללית זו יש חיוב גם על היחיד. אמנם, גם בזמן הגלות יש חיוב על כל יחיד לעלות ולהתיישב בארץ ישראל.

ה. ריבונות עם תקומת מדינת ישראל

האחרונים שהזכרנו לעיל עסקו במצות הישיבה בלבד ולא במצות הכיבוש, כיוון שכבוש הארץ לא היה ענין מעשי בזמנם. לאורך כל הגלות, ארץ ישראל הייתה בשלטון נכרים ועם ישראל סבל מגזירות ושמדות והיה מפוזר ומשועבד לגויים.

לפיכך, בימינו כשהוקמה מדינת ישראל, והשלטון והריבונות על הארץ הם ביד ישראל, לדעת כולם, הן לרמב"ם והן לרמב"ן, מצות ישיבת ארץ ישראל היא מצוה מן התורה. לדעת הרמב"ן גם מלחמות ישראל כגון: מלחמת השחרור, מבצע סיני, מלחמת ששת הימים ומלחמת שלום הגליל, הן מלחמות מצוה משתי בחינות, כיבוש הארץ ו"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם". הגרי"ד סולובייצ'ק הגדיר זאת כך: מצות ישיבת ארץ ישראל, הייתה "מצוה יתומה" בזמן הגלות, והיא "נגאלה מיתמותה ובדידותה" כאשר קמה מדינת ישראל.²⁰

מאידך היו שטענו, שמצות העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה היתה דווקא לפני הקמת המדינה, כדי שירבו מספר היהודים בארץ ובכך יזכה העם לריבונות. אולם כיוון שכבר הושגה המטרה והארץ נכבשה והיא ברשותנו ובריבונותנו, שוב אין חובה לעלות ולהתיישב בה. הרב אליעזר ולדנברג, דחה טענה זו, כיוון שהמצוה עומדת בזכות עצמה, ולא נועדה להשיג מטרות כל שהן. מצות העלייה וההתיישבות נלמדת מהפסוק "וישבתם בה" (במדבר לג, נג) — "שלא נעזבנה... שוממה" (רמב"ן מ"ע ד), ומשמעותה, שצריכים אנו להתיישב

20. הרי"ד סולובייצ'ק, חמש דרשות, ירושלים תשל"ד, עמ' 88-89.

הרב יעקב זיסברג

בארץ ולא להשאירה שוממה.²¹ הרמב"ן (שם) מוסיף: "וכן אם ברחו האומות מפנינו והלכו להם... נצטוונו אנו לבוא בארץ ולכבוש הערים ולהושיב בה שבטינו. וכן אחרי הכריתנו העמים, אם רצו שבטינו לעזובה ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן מן המקומות, אינן רשאים — שנצטוונו בכיבוש ובישיבתה". מפורש בדבריו שגם אחרי שכבשו את הארץ (כמו שכתב "אחרי הכריתנו העמים") מוטלת עלינו חובה להמשיך ולהתיישב בארץ, ואין אנו רשאים ללכת ולהתיישב בארץ אחרת, כי עצם קביעת הישיבה במקום אחר נקרא מאיסה בנחלת ה'.

כך משמע גם מהתוספתא (ע"ז פ"ד מ"ה) שהביא הרמב"ן (ויקרא כה, יח): "כל זמן שהם עליה כאילו היא מכובשת, הא אינם עליה — אינה מכובשת". כלומר, אפילו אם כבר נכבשה הארץ, "אינו ראוי [הכיבוש] לשמו האמיתי, כל עוד שעם ישראל אינו מתאחז בה ויושב עליה".

סיכם את השינוי שחל במצוה לאחר הקמת המדינה הגרש"י זוין:

הקמת המדינה נותנת ערך מיוחד למצוה זו... מה טיבה של ירושה (כיבוש וישיבה) זו בזמן הגלות? בשו"ת מרחשת (או"ח, סימן כב) ביאר שהמצוה מתקיימת בישיבה בצירוף קנין קרקע בארץ. הקנין הוא הירושה, והדירה — הישיבה. הסביר יותר בשו"ת ישועות מלכו (יו"ד סימן סו), שעיקר המצוה של הירושה והישיבה היא שנהיה "כאדם העושה בתוך שלו", ושהארץ תהיה "תחת ירושתנו" ולא שנבוא "ביאה ריקנית"

אמור מעתה, שלשיא של מצוה זו בכל שלמותה ובכל הדרה אי אפשר היה להגיע בכל משך זמן הגלות עד עכשיו, עם הקמת המדינה, בין באיכות — מבחינת הבעלות העליונה על הארץ

21. הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק ז, סימן מח, עמ' רכד.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

ושחרורה המלא, ובין בכמות — מצד ההיקף הגדול של שטחי הארץ המשתחררים.²²

ו. מצות ישיבת ארץ ישראל ביהודה ושומרון וחבל עזה

מי שגר בתל-אביב או בתחומי מדינת ישראל הריבונית (הקו הירוק), גר במקומות שנכבשו והוכרו על פי חוק כמדינת ישראל. לעומתו אדם שגר ביהודה ושומרון וחבל עזה (יש"ע), גר במקומות שנכבשו אך לא סופחו והוכרו על פי חוק כמדינת ישראל. נשאלת השאלה: מי מביניהם מקיים יותר את מצוות ישיבת ארץ ישראל, תושב תל-אביב או תושב יש"ע? האם ישנה עדיפות לישיבה בריבונות ישראלית?

כפי שנתבאר לעיל (סעיפים ב-ד), כשהוקמה מדינת ישראל "נגאלה [מצות ישיבת ארץ ישראל] מיתמותה ובדידותה", הן לרמב"ם והן לרמב"ן, והיא נוהגת בימינו וחובה מהתורה. לפיכך במקומות שהם בריבונות מדינת ישראל מקיימים מצוה זו. לעומת זאת, ביש"ע החוק הישראלי אינו חל שם וקיום המצוה הוא מכוח הממשל הצבאי השולט שם. הצווים של מפקדי צה"ל בלבד תקפים וחוקיים במקומות אלה. ממילא דרגתו פחותה יותר.²³

מאידך, אנו מצווים להתיישב בכל ארצנו ולא להשאיר מקום שומם, כדברי הרמב"ן (השטות מ"ע ד): "ופרט אותה במצוה הזו כולה בגבולותיה ומצריה כמו שאמר: 'ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר ובשפלה ובנגב בחוף הים, ארץ הכנעני והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת' (דברים א, ז) — שלא יניחו ממנה מקום". לכן, אם ישנם מקומות בארץ ישראל שאינם מיושבים והם מזולזלים ועזובים, יש להשתדל ולהתיישב דווקא שם. כן כתב רבי יהודה החסיד בספר חסידים (מהדורת הרב ראובן מרגליות, ירושלים תשי"ז, סימן קה; רסא):

22. נדפס בעיתון הצפה, כ"ז טבת תש"ח, ובתחומין, י (תש"ן), עמ' 25. אם נכונים הדברים לזמנו, שלשה חדשים לפני הקמת המדינה, קל וחומר לימינו, לדור שזכה להתרחבותה וביסוסה של מדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים.

23. מהי ההגדרה ההלכתית של הממשל ביהודה ושומרון, ראה: הרב שלמה גורן, משיב מלחמה, ירושלים תשמ"ו, ח"ג, עמ' שלג-שלד.

הרב יעקב זיסברג

כל מצוה שאין לה דורש ואין מי שיבקש אותה — תדרשנה, לפי שהיא כמת מצוה. ומצוה שאין לה רודפים, רדוף אחריה לעשותה, שהמצוה מקטרגת ואומרת כמה גרועה אנכי שנתעלמתי מכל וכל. אהוב לך את המצוה הדומה ל"מת מצוה" שאין לה עוסקים... כגון שתראה שבני עירך לומדים מועד וסדר נשים – תלמד סדר קדשים, ואם תראה שאין חוששים ללמוד מועד קטן ופרק "מי שמתו", אתה תלמדם ותקבל שכר גדול כנגד כולם, כי הם דוגמת "מת מצוה". אהוב אותן מסכתות ואותן הלכות שבני אדם אין רגילין בהם... כך אמרה [מסכת] מועד קטן: רבונו של עולם, למה אין עוסקין בי כשאר מסכתות?... למה אומרים שהיא סכנה...

יש מצוה ללמוד את כל חלקי התורה, ולכן אם ישנם חלקים שנזנחו, מצוה להתעסק דווקא בחלקים אלה. כדוגמא: בני אדם אינם לומדים מסכת מועד קטן כי הנושא אינו מעניין ויש אף שחושבים שמסוכן ללמוד הלכות אבלות. אך אין הדבר כן, מצוה ללמוד מסכת מועד קטן או לקיים מצוה שאין לה דורש, מה עוד שאז מקבלים גם שכר גדול כנגד כולם. הוא הדין לגבי התיישבות בחלקים של ארץ ישראל. אנשים רבים אינם באים להתיישב ביש"ע [אם מפני שאינם יכולים או שאינם רוצים להתיישב שם] כי הדבר כרוך באי נוחות ולפעמים גם במקצת סכנה. נוח יותר לגור בתל – אביב, ולכן אדם אידיאליסט ילך דווקא למקומות אלה על אף הקשיים ואי הנוחות, ואדרבה "לפום צערא אגרא" (אבות ה, כג), לפי הצער הוא השכר. ככל שקיום המצוה כרוך במסירות נפש, גדול יותר ערכה.²⁴

נראה עוד להוסיף, מדברי הרמב"ן (השמטות מ"ע ד) עולה שישנם שני חלקים למצוות ישיבת ארץ ישראל. הראשון – "שלא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות... או לשממה", קיום המצוה הציבורי המוטל על האומה (ושנתבאר לעיל בסעיף ד). השני, מצוות היחיד – "מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות". כלומר, יש חיוב פרטי על כל יהודי לגור בארץ ישראל גם כשהארץ ביד גויים ואינה בריבונות ישראל. כשאנו שואלים האם ישנה עדיפות לישיבה בתל-אביב או ביש"ע, צריך להוסיף שיקול נוסף. אדם שגר ביש"ע, למגוריו יש ערך והכנה

24. הרב שלמה אבינר, שו"ת אינתיפאדה, בית אל תש"ן, "מדרגות במצות ישוב הארץ", עמ' 44.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

לעיתיד. הוא גורם לכך שמדינת ישראל תספח ותחיל את החוק והריבונות בסופו של דבר במקומות אלה. לפיכך הוא מזכה את הציבור (העם) שמצוה זו תתקיים לא רק על ידי יחידים (לפחות במקומות שכבשו עולי מצרים), אלא תתקיים בריבונות ממלכתית. דוגמא לכך הם הגולן וירושלים המזרחית, שהממשלה והכנסת קבעו בחוק שהם חלק ממדינת ישראל כתוצאה מההתיישבות שם.

מקצת ראיה לסברה זו מצויה בריב"ש. הריב"ש (שו"ת סימן קא; שפז) הסביר מדוע דווקא במצות ישוב ארץ ישראל התירו שבות בשבת — מפני שאינה מצוה לשעתי ולעצמו בלבד "אלא מצוה המתקיימת לעולם היא, ומצוה ותועלת היא לכל ישראל שלא תשתקע ארץ קדושה בידי טמאים... וכ"כ זה להרמב"ן (בחידושי לשבת קל ע"ב ד"ה הא דתניא)". כלומר, כשאדם קונה קרקע בארץ ישראל אין הוא קונה לעצמו בלבד אלא יש במעשה זה תועלת לכל ישראל כי הקרקע חוזרת לבעלות עם ישראל. לפי זה אותה סברה קיימת גם בישיבת ארץ ישראל.

לסיכום: מי שגר בארץ ישראל במקום בו יש ריבונות, מקיים את מצוות ישיבת ארץ ישראל במלואה. מי שגר במקום בו אין ריבונות, מקיים את המצוה כיחיד, אבל לא בשלמות. מכל מקום ערכה של המצוה ושכרו גדולים יותר כי הוא מקיים את המצוה במקומות שאין לה דורש והיא כמת מצוה. בנוסף, למגוריו במקום יש ערך והכנה לעתיד. הוא גורם מסייע לכך שהמצוה תתקיים במקומות אלה בעתיד בריבונות ישראל.

ז. מגורי יהודים בארץ ישראל תחת שלטון זר

1. היש מקום לנוכחות יהודית באיזור שנמסר לגויים?

לעיל (סעיף ב) ביארנו את שיטת הישועות מלכו בדברי הרמב"ן, הטוען שישבת ארץ ישראל מתקיימת בשלמותה רק בשליטה ריבונית של ישראל בארצו — "כאדם העושה בתוך שלו... לא על ביאה ריקנית של עתה". ולכאורה ניתן לומר שבאותה מידה שמצות ישיבת ארץ ישראל מקבלת את מלוא משמעותה דווקא במדינה עצמאית, כך במקום שהמדינה תוותר על ריבונותה בחלקי הארץ

הרב יעקב זיסברג

השונים או תגביל אותה שם, היא תתקיים רק באופן חלקי.

ואכן בימי פינוי סיני ובזמן הסכמי אוסלו שימשו דבריו כבסיס לפסיקות מעשיות של רבני זמננו. כדוגמא, לקראת פינוי סיני וחבל ימית (בשנת תשמ"ב), החליטו חלק מהמתיישבים שהם ימשיכו לגור בבתייהם תחת שלטון מצרי, מפני שחשבו שבישיבתם במקום יקיימו את מצות ישיבת ארץ ישראל. היו שטענו שמצות ישיבת ארץ ישראל מתקיימת רק בריבונות מדינית ושלטון יהודי.²⁵ ולכן, יחיד שמתיישב בארץ, כאשר זרים שולטים בה והיא אינה תחת ריבונות ושלטון יהודי – אינו מקיים מצוה בישיבתו, אלא רק "הכשר מצוה", כיוון שבישיבתו הוא רק מכין את הדרך לשלטון העם בכללו על הארץ. המקור שעליו הסתמך הוא דברי ישועות מלכו.²⁶ ממילא היתה מסקנתו – משהחליט השלטון הריבוני בישראל לפנות שטח מסוים מהארץ, אין להישאר עוד במקום זה ועל המתיישבים לעזוב את בתייהם ואת האזור.

אולם מסקנתו אינה מוכרחת: ראשית, כשהגדיר ישועות מלכו את הישיבה בארץ "כאדם העושה בתוך שלו", לא הבחין בין יחיד לציבור, אלא בין "ביאה ריקנית" לבין "כאדם העושה בתוך שלו". הרי יתכן מצב שבו מדינה ריבונית תהיה מוגבלת במדיניותה על ידי מעצמות זרות, ולא תוכל לעשות ככל העולה על רוחה (כגון: ריבונותנו על הר הבית...), ומאידך גיסא, יתכן מצב שבו יחיד עושה בנחלתו כבתוך שלו, ואיש לא יאמר לו מה תעשה, אך השלטון במדינה הוא זר (כגון: בימי בית שני).²⁷

25. הרב יהושע צוקרמן, "ההגשמה אורבת לאמונה", נקודה, 43, (תשמ"ב), עמ' 19.

26. הוא הוסיף, שלדעת ישועות מלכו במצות ירושת הארץ ישנם שני חלקים – הכיבוש והישיבה, וכל אחד מעכב את חלות השני. ולכן עליית יחידים וישיבתם בארץ ישראל היא רק "הכשר מצוה". מלבד שהדבר לא נאמר על ידי ישועות מלכו, הסבר זה תמוה, כיוון שבתורה הן מופיעים כשני צווים שונים, וגם הם שני חיובים שאינם קשורים בהכרח זה בזה – הכיבוש יכול להיות מצוה לעצמו, ומצות הישיבה תיתכן בלא כיבוש, בהתיישבות על סמך קניין או הסכמה. ראה בפרק "מצות ירושת ארץ ישראל – דעת הרמב"ן בספר המצוות".

27. הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק א עמ' 77.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

שנית, בוודאי שלפי הרמב"ן (שאמר "מתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן הגלות") יכול כל אדם לקיים את מצות ישיבת ארץ ישראל, אפילו כשהוא יחיד, ואפילו כשהוא מגיע לארץ ויושב בה תחת שלטון זר, גם אם אין זו מצוה בשלימות.²⁸

בשנת תשס"ד החליט ראש הממשלה לזום "תוכנית התנתקות", שעניינה, לעקור את הישובים והתושבים הגרים בחבל עזה וישובים בודדים עם מתיישבים בצפון השומרון, ממקומם, ולהביא לכך שמדינת ישראל תתנתק מחבלי ארץ אלה ח"ו. נשאלת השאלה, אם ח"ו תמומש תכנית זו, וישוב או קבוצת אנשים תרצה להמשיך ולגור תחת ריבונות זרה (וכשהיו ערביות בינלאומיות שישמרו עליהם ולא ירצחו אותם ח"ו), האם הם מקיימים את מצוות ישיבת ארץ ישראל?

לדעת הפוסקים מי שמתישב בגבולות עולי מצרים, וקל וחומר בגבולות עולי בבל, מקיים את מצוות ישיבת ארץ ישראל.²⁹ ישובי חבל עזה נמצאים בגבולות עולי מצרים, וישובי השומרון בתחום עולי בבל, לפיכך היושבים במקומות אלה מקיימים מצוה מהתורה.

אמנם מי שימשיך לגור שם יקיים את מצוות ישיבת ארץ ישראל לא בריבונות ישראל אלא כמו הרמב"ן שעלה לארץ וחי תחת שלטון זרים. מכל מקום, לעיל (בסעיף ד) הראנו שקיום מצוה זו במקומות שאין דורש למצוה והיא כמת מצוה, ובמיוחד התיישבות יהודית במקום שיהיה לו ערך והכנה לעתיד, כי היושב שם יהיה הגורם המסייע לכך, שבעתיד כשהשתנו התנאים יוכלו להחזיר

28. הרב חיים שטיינר, הרב איסר קלונסקי, קונטרס ארץ צבי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 7. [הערת העורך: ניתן להשיב על כך ולומר שיש להבחין בין מציאות שאין שום אופציה לחיות תחת ריבונות יהודית, לבין מצב בו צריך להעדיף מגורים תחת ריבונות יהודית, או מגורים תחת ריבונות זרה. בכזה מקרה אולי אף הישועות מלכו יודה שיהיה ביטוי טוב יותר לאדם העושה בתוך שלו, במגורים תחת ריבונות יהודית].

29. רמב"ן השמטות לגיטין ב, א אות ג ; כפתור ופרח פ"י; רדב"ז הלכות סנהדרין פד ה"ו ; שו"ת חתם סופר, יו"ד סימן רלג ; שו"ת ישועות מלכו, סימן סו ; הראי"ה קוק מבוא לשבת הארץ סעיף טו ; חזון איש, שביעית ג, יט ועוד.

הרב יעקב זיסברג

ולספח מקומות אלה בחזרה לריבונות ישראל. לפיכך הרוצה להתיישב שם, מקיים מצוה ושכרו גדול מאד.³⁰

2. דינם של איזורים שבהם השליטה הישראלית מוגבלת

הגר"ע יוסף הסיק מדברי הישועות מלכו, שבאותם מקומות שאין לנו בהם שליטה מלאה, כמו ביהודה שומרון ועזה (להלן: יש"ע), לא חלה מצות כיבוש אף לדעת הרמב"ן. דבריו אלו, בצירוף טענות ונימוקים נוספים הביאו לפסק ההלכה המתיר "שטחים תמורת שלום", ואף קיבלו משמעות מעשית בתמיכתה של סיעת ש"ס בהסכם אוסלו עם הרשות הפלשתינאית (תשנ"ד), אשר העניק לנוכרים שליטה כמעט מלאה בערים ובחלקים מיש"ע:

אפילו אם תמצא לומר שלדעת הרמב"ן כיבוש ארץ ישראל והחזקתה נוהגת אף בזמן הזה, ומצות עשה מן התורה היא, מכל מקום בכיבוש שלנו, שאין לנו שליטה מלאה על כל הנעשה בשטחים, לא נחשב לכיבוש גמור שצוותה עליו התורה. וכמו שכתב בזה הגאון מקוטנא... שעיקר המצוה אליבא דהרמב"ן אינה אלא כשהירושה והישיבה היא כאדם העושה בתוך שלו... ולא על ביאה ריקנית של עתה. והרי בכיבוש שלנו היום אין בידינו לגרש את הערבים תושבי השטחים ביהודה ושומרון ועזה, והם יושבים ישיבת קבע בחצריהם ובטירותם. ואפילו את האומות העובדות עבודה זרה אין בידינו להזיז... ממקומם... ואפילו הכנסיות של עבודה זרה שלהם על עמדם יעמוד, ומוגנות על ידי השלטונות ואין פוצה פה. וכל זה מיראת אומות העולם. וברור שאין זה בכלל מצות כיבוש שעליו ציוותה התורה לפי הרמב"ן...

ובפרט... [ש]הדרכים ביהודה ושומרון ועזה הן בחזקת סכנה, ואין לנו עליהם אלא שלטון צבאי בלבד, בלא שום אפשרות לעבור

30. בעניין זה עסק בהרחבה גם: הרב יהודה ברנדס, "ההתיישבות בחבלי הארץ שברבונות נכרית", תחומין, יז (תשנ"ז), עמ' 96-106.

ההתיישבות בגוש קטיף בריבונות מדינת ישראל

שם בביטחה, וכל שכן להתיישב בתוכם, בודאי שזה אינו בכלל מצות הכיבוש, כאדם העושה בתוך שלו שעליו דיבר הרמב"ן.

לפיכך מסקנתו:

אין עלינו להסתכן על החזקת שטחים אלה... והאם יעלה על הדעת שחייבים להפעיל את הצבא... לגרש בכח הנשק... את הגויים השוכנים בקרבנו — בירושלים, חברון, שכם ועזה וסביבותיהם — אל מחוץ לגבולות ארצנו, ולשכן במקומם מבני עמנו, כדי לקיים מצות "וירשתם אותה וישבתם בה"?

הנחתו היא, שבגלל שהשלטון ביש"ע חלש ואיננו יכולים לגרש את הנכרים מבתיהם ומעריהם, וגם איננו יכולים לאבד את העבודה זרה ממקומות אלו — אין מקיימים באותם המקומות את מצות ירושת הארץ.³¹

אולם פוסקים אחרים נחלקו עליו. הגר"ש ישראלי התמודד עם הטענה שבגלל חוסר שקט השורר ביהודה ושומרון "הדרכים שם הם בחזקת סכנה... בלא שום אפשרות לעבור שם בביטחה, וכל שכן להתיישב בתוכם... זה אינו בכלל מצות הכיבוש". לפיו, חוץ ממה שיש בדבריו הגזמה, ויושבים שם למעלה ממאה אלף יהודים כ"י, טענתו אינה מובנת. הרי היו לישראל בארץ ישראל זמנים קשים יותר. מראשית הכניסה לארץ עד שהתייצב השלטון על ידי מלכי ישראל, וגם לאחר י"ד שנים של כיבוש וחילוק, היו הדרכים בסכנה. הד לכך נמצא בדברי דבורה בשירתה: "בימי שמגר בן ענת בימי יעל חדלו ארחות, והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות. חדלו פרזון בישראל חדלו" (שופטים ה, ו-ז). האם אז נתבטלה מהארץ תורת כיבוש, ופסק חיוב המצוות התלויות בארץ המותנות בהיות הכיבוש (רמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"א)? כך היה למעשה המצב בסוף ימי בית שני, כשהרומאים התחילו להשתלט על הארץ, וחנה בה חיל מצב רומאי קבוע, שהיו עובדי עבודה זרה בגלוי. האם כל אותו הזמן לא התקיימה המצוה?³²

31. הרב עובדיה יוסף, תחומין, י (תשמ"ט), עמ' 44.

32. הרב שאול ישראלי, תחומין, י (תשמ"ט), עמ' 56.

הרב יעקב זיסברג

הרב א"י זלזניק טען, שחוסר היכולת לבער עבודה זרה מארצנו, אינו מעיד על חסרון בשליטתנו בארץ, שכן כך נהוג בעולם כולו, שיש חופש לכל אדם להתנהג כרצונו, ואין מזלזלים בבתי פולחן של דתות שונות. ואף על פי שישראל מצויה שלא להניח נכרים בארץ עד שיקבלו עליהם ז' מצוות בני נח, שזה כולל גם עבודה זרה, מכל מקום זה אינו חסרון בשליטה על הארץ, שכיוון שהעולם נוהגים כן, אין אנו יכולים היום להתנהג אחרת, מפני שישנם יהודים החיים בארצות אחרות, ואם נעקור את העבודה זרה, יהיה הדבר בגדר פיקוח נפש להם. מה עוד, שהתופסים בהגה השלטון רוצים להתנהג כך, ואף שאין זה לפי התורה, אין לומר שזה שהשלטון חוטא זה חורבן. וכי כששני בתי המקדש היו קיימים, לא היו זמנים שהשלטון לא התנהג על פי התורה? ועוד, שהיו זמנים שהכהן הגדול עצמו היה צדוקי ויומא ט ע"א; יט ע"ב³³!

כאמור על פי הסברנו לעיל (פרק ב), אין מקום לפרשנות כמו זו שמצוות יישוב ארץ ישראל מתקיימת רק תחת ריבונות ושלטון יהודי (הרב י' צוקרמן), או רק כשידינו תקיפה ושלטון ישראל הוא בלתי מוגבל (הגר"ע יוסף). דברי הישועות מלכו התייחסו לדרישה הפשוטה — ולא כפי המציאות שהייתה בימיו — שאדם העולה ומתיישב בארץ, יוכל לבנות בית או לקנות קרקע, והשלטון הזר לא ינשל אותו מנחלתו ורכושו ויחזיר אותו לארץ מוצאו בחו"ל.

33. הערות לספר הר הקודש [לרב מ"נ שפירא], ירושלים תשנ"ב, עמ' שכה-שכו. דבריו שם אינם מתייחסים כלל לדברי הגר"ע יוסף אלא דנים בהגדרת המושגים שלטון וחורבן.